

LADÁNYI-TURÓCZY CSILLA

Kitalált magyarok portugál krónikásai

„Közöttük Henrik (egy magyar királynak
volt a második derék fia, mondják)
Portugáliát kapta.”

(Camões)¹

Magyar lovagok népesítik be a portugál lovagregényeket, a nemzeti eposz költője, Camões pedig, némi fenntartással ugyan, de büszkén vallja, hogy az első luzitán király ebből a különös, messzi, az Üveghegyen is túl lévő országból származott:

„Nézd ezt a zászlót, s az első királyok
dicső ősatyját látod festve rajta.
Mi magyarnak tekintjük őt, de mások
úgy vélik, hogy Lotharingia sarja.”²

Nem ritka jelenség az ilyen kegyes csalás az irodalomban, a reneszánszban is nagy divatja volt a mitikus Görögországba vagy Bizáncba, illetve Itáliába helyezni a kalandtörténeteket, de Közép-Kelet-Európa sem bizonyult soha megveendő helyszínnek, a 17. századi Calderón *Az élet álom* (*La vida es sueño*) című színdarabja példának okáért Lengyelországban játszódik. A helyszínválasztás és a hősök nemzetiségének illetően meghatározása – ha az a szerző környezetétől feltűnően eltérő – politikai szempontból veszélyes korszakokban általában *egyféle* logikának engedelmessékedik: az alkotók ezáltal is megpróbálják elkerülni, hogy példázatuk egyértelmű és az adott ország körülményeit kritizáló üzenettel rendelkezzenek.

A pannóniai lovagok és hősök portugál írásokban való felbukkanása azonban ennél különösebb okokat sejtett. A magyar olvasóközönség által leginkább ismert mű, Luís de Camões (1525–1580) *A Lusiadák* című eposza (1572),³ amint

1 *Luís de Camões: A Lusiadák*. Bp. 1997. 123.

2 I. m. 267.

3 Először Greguss Gyula (*A Lusiadák* Camöestől. Pest, 1865.), majd Hárs Ernő fordításában (*A Lusiadák*. Bp. 1997.) jelent meg magyarul.

már említettük, a magyar királyi háztól származtatja Portugália első királyát, Alfonzot (1139–1185):

„midőn élete végnapjához érve,
e bátor magyar, e nagyhírű vendég,
akit legyűrt a sors kényszerűsége,
Teremtőjének visszaadta lelkét.”⁴

Rákóczi István szerint,⁵ ez a nem nevesített, Árpád-házzal való rokonság minden alapot nélkülöz, az azonban tagadhatatlan, hogy a jelenség, a magyar királyság, egyáltalán Magyarország legendákba való helyezése és ennek a legendás népnek a saját identitástudatát éppen a 16. században erősítő portugál nemzet-
tel való összefüggésbe hozása nem Camões találmánya volt.

Jóval Camões előtt, már a 15. században Duarte Galvão (1446–1517) is a magyar eredet mellett tett hitet krónikájában (*Dom Afonso Henriques Krónikája*). A 16. század első felében író, a portugál király közvetlen környezetéhez tartozó João de Barros pedig a magyar királyi házat felidéző legendás kezdéssel indítja nagyszabású lovagregényét, a *Clarimundo császár krónikáját*⁶ (1520), mely az első nyomtatott könyv volt Portugáliában és igen sokáig hatalmas népszerűségnek örvendett. Barros a király és a trónörökös közvetlen környezetében élt és alkotott, állítólag a palota öltözőtermében rótt a sorokat, amikor éppen ideje engedte – ugyanis a szolgálat közben erre csak hébe-hóba nyílt mindig alkalma –, sőt, maga a trónörökös, János herceg javította a kéziratot folyamatosan, ami már-már társszerzőségre enged következtetni.⁷ Az minden kétséget kizáróan nyilvánvaló, hogy Barros műve dinasztikus igényeket szolgált ki és ihlete „leg-

4 *L. de Camões*: i. m. 124.

5 *Rákóczi István*: Egy történelmi tévedés anatómiája. (Az első portugál királyi dinasztia állítólagos magyar eredete Camões „A Lusiadák”-jában.) In: Magyar–portugál kapcsolatok. (Tanulmányok, bibliográfia, szemelvények.) Összeáll. Lukács Laura–Dr. Rákóczi Istán. Bp. 1987. 55–75.; *Uő*: A suposta origem húngara da primeira dinastia n’Os Lusíadas de Camões. Raízes e anatomia de um erro histórico. In: Portugálhúngria. Dez estudos sobre os contactos culturais luso–húngaros. Org. de István Rákóczi. Bp. 1999. 57–77.

6 Hosszabb részlet jelent meg fordításomban ebből a lovagregényből a Palimpszeszt elektronikus folyóirat 15. számában: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/15_szam/01.htm

7 „Era então João de Barros de pouco mais de vinte anos de idade, e como andava em serviço do Príncipe (o futuro D. João III), que lhe ocupava a maior parte do tempo, só nos espaços que lhe restavam, publicamente e, como ele diz, na mesma Guarda-roupa do Paço, sem outro repouso, nem mais recolhimento [...] em oito meses compôs esta história [...] Ainda que o Príncipe D. João [...] o favoreceu tanto, que ele mesmo lhe ia revendo, e emendando os cadernos que compunha”. Magyar fordításban: „Akkoriban João Barros alig múlt húsz esztendő és mivel a Herceg szolgálatában állt (a későbbi III. János királyéban), aki idejének nagy részét lefoglalta, csak azokban a pillanatokban, melyek szabadon maradtak, nyilvánosan, ahogy ő maga mondja, éppenséggel a Palota Öltözőtermében, pihenés és félrevonulás lehetősége nélkül [...] nyolc hónap alatt megírta ezt a történetet [...] János herceg pedig annyira kegyelte, hogy fokozatosan ő maga nézte át és javította a füzeteket, melyeket az író megfogalmazott”. *Severim de Faria*: Vida de João de Barros na edição da Crónica do Imperador Clarimundo. Lisboa, 1742. IV.

felsőbb” forrásból származott. Mint több kutató is rámutat, a legenda létrejöttének idejét Fernão Lopes korában kell keresni (1419 környéke), noha az író fennmaradt műveiben nem találunk utalást erre az összefüggésre. „Alapos okunk van feltételezni, hogy a magyar származás ideája ekkor születik és, hogy Fernão Lopes korában, pontosabban ennek a kornak a viszonyaiban találjuk meg ennek a hamis családfának forrásvidékét”.⁸ Sokan feltették már a kérdést: miért éppen magyar származásúnak akarta hinni magát a portugál dinasztia? Az egyik kézenfekvő válasz, amit a *Clarimundo* kiadója, Marques Braga közvetít, így hangzik: „A lovagregényekben Magyarország divatba jött, még francia szövegek is, Berta, Flores és Brancaflor szüleit magyar királyoknak gondolják.”⁹ Való igaz, hogy a francia irodalomban a magyarokról alkotott kép jóval árnyaltabb, mint a hősi énekek, a *chanson de geste* korában, hiszen ezt még a pogány, illetve a keresztény világgal ellenséges viszonyban álló magyarságkép befolyásolta, jóval a kereszténység felvétele után is. Szabics Imre két csoportba sorolja a középkori francia irodalom magyar vonatkozású szövegeit, a második csoportban megemléített 13–15. századi lovagregények pedig már az egyértelműen pozitív kicsengésűek közé tartoznak. Fontos megemlíteni, hogy meggyőződése szerint a francia lovagregényekben is fiktív magyar személyekről van szó: történelmi beazonosításra törekedni nem célravezető: „Quant à réalité des personnages et toponymes hongrois figurant dans la chanson, on peut facilement conclure qu'ils sont tous les produits de l'imagination et de la fiction poétiques.”¹⁰

António José Saraiva szerint pedig az „El Cantar de Mio Cid történetével párhuzamos, gesta-szerű tradíció vonul végig a portugál középkoron”.¹¹ Rákóczi István három olyan okot említ, amely miatt a portugál királyi háznak érdekében állhatott a hamis származási vonal emlékezetben tartása, sőt, propagálása:

1) Magyarország kellőképpen távol volt ahhoz, hogy forrásaival dokumentálni lehessen a nézet akár ellenkezőjét is.

2) Magyarország ugyanakkor megfelelt, ideológiai szempontból megtestesítője volt a keresztény eszménynek,

3) Magyarország évszázados kapcsolatai az Ibériai-félszigettel. Fernão Lopes végül is a magyar eredet mellett döntött, s ezzel meghatározta Dom Henrique származását, mint láttuk, Camões-ig.¹²

8 *Rákóczi I.*: Egy történelmi tévedés anatómiája i. m. 67.

9 „Nas Novelas de Cavalarias a Hungria estava na moda, mesmo textos franceses supõem que os pais de Berta, Flores e Brancaflor eram reis da Hungria”. *Marques Braga*: Prefácio. In: *João de Barros*: Crónica do Imperador Clarimundo. I. Lisboa, 1953. XVI.

10 *Imre Szabics*: «Chanson d'aventures» ou «chanson de mésaventures»: Florence de Rome. In: *Études de Littérature Médiévale. Recherches Actuelles en Hongrie. Textes réunis par Katalin Halász*. Debrecen, 2000. (Studia Romanica de Debrecen. Series Litteraria XXII.) 170–171.: „Ami azon magyar személyiségek és toponímiák valóságosságát illeti, akik és amelyek a műben szerepelnek, könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy csupán a költői képzelet és fikció szülöttei.”

11 Utal rá *Rákóczi I.*: Egy történelmi tévedés anatómiája i. m. 66–67.

12 I. m. 73–74.

A dinasztiai kapcsolatokat illetően nem érdektelen megemlíteni azt a szent királynályokhoz és királynékhez kötődő kultuszt, amit az Árpád-ház főként Szent Erzsébettel kapcsolatban politikai tőkeként is használt – noha Erzsébetet nemzetközi szentként lehet értékelni, és hatása egész Európára kiterjedt, magyar származása közismert volt és egy portugál királynály, akit később szintén szentté avattak, róla kapta a nevét:

„Dokumentálhatóan hatott [...] Erzsébet példája Hispánia legjelentősebb középkori női szentjére, aki mellesleg szintén rokona volt Erzsébetnek. Portugál Szent Erzsébet (1271–1336) II. András második házasságából származó Jolanta (Violante) nevű lányának unokája volt, és legendája szerint épp e rokonság miatt kapta az Erzsébet nevet.”¹³

Nem lehet lényegtelen ez a dinasztikus kötődés, mert a *Maximiliano* narrátora külön is kitér rá:

„Szent Erzsébet, magyar királynály napján, mit szokás volt nagy ünnepléssel megülni, úgy parancsolta, hogy rendezzenek vitézi tornát és lándzsatorést, amelyekben úgy a herceg mint a többi nemesifjú, kiknek lovascapatát ő vezeti majd, harcaikat elkezdhetik, mely hír hallatán Miksát igen nagy boldogság és ujjongás töltötte el.”¹⁴

Miksa férfitá avatásának napja ez, a tulajdonképpeni cselekmény kezdete (a szülők kalandja csupán bevezető a főhős életéhez), ezért illenék tavasz idejére (mint általában a régi lovagregényekben szokás, Húsvétra vagy Pünkösdre, esetleg május elejére) helyezni lovaggá ütésének és szerelembe esésének napját, Szent Erzsébet említése miatt azonban úgy tűnik, az író itt november 19-re teszi a cselekmény kezdetét, hiszen ekkor van Árpád-házi (vagy thüringiai) Erzsébet emléknapja:

„Elisabeth von Thüringen starb am 17. November 1231 [...] Zwei Tage später, am 19. November, wurde sie im Franziskus-Hospital zu Marburg beigesetzt.”¹⁵

A későbbiek során ennek a novemberi hangulatnak nyoma sincs a szövegben, vagyis nem feltételezhetjük, hogy a szerző utánanézett volna a dátumnak,

13 *Klaniczay Gábor*: Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Bp. 2000. 195. – Klaniczay jegyzetben közli a latin nyelvű forrást is: Portugáliai Szent Erzsébet legendája: Acta Sanctorum, Jul. II, 173–213., „quia vero mater Regis Petri fuerat filia Regis Hungariae, et fuerat soror sanctae Elisabethae; huic Reginae Portugalliae fuit impositum nomen Elisabethae”.

14 A Clarimundo császár krónikájából és a Miksa császár krónikájából vett idézeteket saját fordításban közlöm, ezek először a Palimpszeszt 15. számában láttak napvilágot. (Kisebb részletet a Miksa császár krónikájából ld. Részlet a Miksa császár krónikája c. műből. In: Pandaemonium. [A keresztény démonológia kistükré]. Szerk. Magyar László András. Bp. 2003. 119–139.) A Miksa császár krónikájának részleteit az alábbi portugál kiadás alapján fordítottam: Crónica do Imperador Maximiliano. Cód. 490. Col. Pombalina da Biblioteca Nacional. Lisboa, 1983. (Biblioteca de Autores Portugueses) 139.

15 „Thüringiai Erzsébet 1231. november 17-én halt meg [...]. Két nappal később, november 19-én a marburgi Ferenc-kórházban temették el.” Ld. *Vera Schaubert-Hanns Michael Schindler*: Die Heiligen und Namenspatrone im Jahreslauf. München–Zürich, 1985. 629.

portugáliai Szent Erzsébet emléknepja viszont július 4., ami nagyszerűen megfelel az ifjú lovag szerelembe esésének dátumaként.

A magyar eredet a *Clarimundo* esetében szigorúan a portugál királyi házra vonatkozik, ettől a képzeletbeli hőstől származtatja ugyanis a szerző a portugál királyokat, ahogy az alcímben megjegyzi, oly módon, hogy Clarimundo fiának teszi meg Sancho-t, akit egy titokzatos hajóval raboltat el Konstantinápolyból az Ibériai-félszigetre, ahol aztán a kasztíliai király, Alfonz leányát, Lucindát adja neki feleségül – ők ketten lesznek az első portugál király, Dom¹⁶ Afonso Henriques apjának, Dom Henrique-nek (Henrik hercegnek) a szülei. A történelmi valóság ezzel szemben az, hogy Henrik herceg német származású gróf volt, VI. Alfonz (1065–1109) kasztíliai uralkodó pedig törvénytelen leányát, Dona¹⁷ Teresát adta neki feleségül. Nászajándékba a pár a Portucalense-i grófságot¹⁸ kapta, míg ugyanabban az időben a király törvényes házasságból született lánya, Dona Urraca, Henrik társának, Dom Raimundónak felesége lett, és így először Galícia (az ibériai-félszigeti Galícia), később Kasztília és León királynője (1109–1126). Az ambiciózus Henrik herceg azonban nem elégedett meg azzal, hogy a kasztíliai korona hűbéreseként szolgáljon, és mivel a *reconquista* a későbbi Portugália sávjában sokkal gyorsabban haladt, mint a keletebbre fekvő részekben, a „honfoglaló” fia, Dom Afonso Henriques, saját anyjával, Dona Teresával szembeszállva már képes volt arra, hogy önálló államot alakítson. Clarimundo lovag, a képzeletbeli hős, aki neve szerint a világ világossága (a messianisztikus párhuzamok nem véletlenszerűek), karrierje csúcspontján bizánci császár lesz, míg a Maximiliano névadója, Miksa, valóságos történelmi személy, a Német-római császárság ura. Akárcsak a portugál királyok, ők is magyar származással dicsekedhetnek.

A fantasztikus, sokszor szerelmes (ibériai szentimentális) regényre emlékeztető Maximiliano főhőse az a Miksa császár, aki 1459-ben született, még apja, Frigyes császár életében koronáztatott meg (1486-ban) és 1519-ben halt meg: ő az a Habsburg, aki megalapozza a dinasztiaának majd unokájában, V. Károlyban (1500–1556) megvalósuló nagyságát. Érdekes összehasonlítani a valódi és a lovagregénybeli Miksa családfáját.¹⁹ A valódi Miksa anyai nagyapja Dom Duarte portugál király, anyja Dona Leonor portugál hercegnő, aki Frigyes császárhoz ment feleségül. A regényhős anyai nagyapja Vencel (Venceslau) magyar király, anyja Filénia, aki titokban Reduardóval, az osztrák herceggel kel egybe. Miksa

16 A spanyol „Don” megfelelője, de sokkal kisebb körben használatos, a főnemesek és főpapok megszólításakor és emlegetésekor kötelező a név elé tenni, másokat viszont nem illet meg ez a cím.

17 A „Dom” női megfelelője.

18 A Portucalense-i grófság két korábbi grófságot egyesített magában, a Douro folyótól északra és délre elterülő területeket – Portucalense Dom Afonso Henriquesnek, az államalapítónak anyja és Fernão Peres de Trava ellen 1128-ban vívott São Mamede-i győztes csatája folytán tudott önálló állammá, a portugál királysággá válni.

19 A portugál történelemmel kapcsolatos adatok forrása: *José Hermano Saraiva: História concisa de Portugal*. Nem-Martins, 1996.

valódi első felesége a korán elhunyt Mária, Merész Károly (1459–1519) lánya, második asszonya Branca Maria Sforza, milánói hercegkisasszony, regénybeli mátkája azonban (akivel a félbemaradt cselekményben nem egyesül, de a lovagregények logikája szerint biztosan így fejeződött volna be a történet) a szintén nem véletlenül Artúrnak nevezett angol király²⁰ Adriana nevű, kevély, kegyetlen úrnő-típust (*dame sans merci*) képviselő leánya. Nyilvánvaló, hogy a szerző az utódokat illetően nem tért volna el a valóság forгатókönyvétől – annál is inkább sejthető ez, mivel a lovagregény megírásának ugyanúgy dinasztikus okai (is) lehettek, mint azt a *Clarimundo* esetében láttuk. Csakhogy közben eltelt egy fél évszázad és a portugálok elvesztették függetlenségüket az 1578-as Alcácer Quibir-i csatában, a spanyol fennhatóságot talán könnyebb volt elfogadhatóvá tenni azzal a csúsztatással, amely szerint V. Károly is magyar származású tulajdonképpen (noha ugyanennyire portugál származású is volt), tehát a legendás magyar eredet nem megy veszendőbe. A magyar eredet ilyenfajta presztízse egyébiránt igencsak nehezen érthető, hiszen ekkorra Magyarország túl van Mohácson és szintén elvesztette függetlenségét: bár ez egyfajta szolidaritás-érzést is kiválthattott a portugálokból.

Ha elfogadjuk João Palma-Ferreira elméletét, amely szerint a *Maximilianót* a kor egyik legdivatosabb szerzője, a portugál konvertita (*converso*) Jorge de Montemayor (vagy Montemôr), a *Diana hét könyve* című pásztorregény²¹ alkotója írta,²² még érdekesebb következtetésekre juthatunk. Tudjuk, hogy Montemôr Dona Maria infánsnő kíséretében részt vett annak V. Károly fiával, a későbbi II. Fülöppel²³ tartott esküvőjén, tehát nem kizárható, hogy a lovagregénnyel egyfajta ún. „*lisonja literária da época*”-t²⁴ (a korszakra jellemző irodalmi hízélgést) követett el a zsidó származása miatt állandó félelemben élő udvaronc.²⁵

20 Noha nyilvánvalóan nem a cameloti Artúr királyról van szó, az utalás mégis az ő örökségét illeti, ebben az esetben véleményem szerint a lovagság szellemi hagyatékának vállalásáról van szó.

21 Részletek a Palimpszeszt 14. számában, fordításomban.

22 „com aspectos que ainda recordam a *Diana* de Jorde de Montemor, quer através da personagem de Andrónico (na *Diana*, um dos protagonistas secundários é Andrónio, pai da *gran pastora*), quer mediante algumas descrições que fazem lembrar, no texto cavalheiresco, a linguagem de Montemôr”: „olyan jellemzőkkel, amelyek emlékeztetnek Montemôr *Dianájára*, egyrészt Andronicus személyén keresztül (a *Dianában* az egyik mellékszereplőt, a *nagy pásztor-asszony* apját, Andronicusnak hívják), másrészt olyan leírásokon keresztül, melyek a lovagregény szövegében Montemôr nyelvezetét idézik fel”. *João Palma-Ferreira*: Prefácio. In: *Crónica do Imperador Maximiliano* i. m. 70.

23 II. Fülöp (spanyol király 1556-tól), a híres Armadát elvesztő király a portugálok számára I. Fülöp (1581–1598). Az Alcácer Quibir-i katasztrófális csatában utód nélkül odaveszett Sebestyén király titokzatos halála, ill. eltűnése utáni korszak trónkövetelői közül ő került ki győztesen. Sebestyén király eltűnéséhez máig eleven legendák fűződnek, kézenfekvő a párhuzam II. Lajos magyar király halálával, ráadásul a két ország függetlenségének elvesztése is némileg hasonló körülmények között történik.

24 *Crónica do Imperador Maximiliano* i. m. 68.

25 Ez derül ki pl. Juan de Alcalá egy gúnyverséből, amelyet Menendez Pelayo közöl (*Marcelino Menendez Pelayo*: *Origenes de la Novela*. II. [Novelas sentimental, bizantina, histórica y pas-

A Barros által ábrázolt Clarimundo apai ágról magyar – apja egy Adriano nevezetű király, akiről így nyilatkozik a szerző: „Abban az időben, amikor Magyarország a nagy Adriano király uralkodott, őt jó kormányzása és bátorsága miatt mindenki tisztelte és szerette, olyannyira, hogy azon királyi és fejedelmi udvarokban, ahol ismerték, nem is beszélt senki egyébről, mint arról, hogy milyen szeretetet tanúsít barátai, és milyen szigort ellenségei irányában, soha el nem nézve a rosszat, és mindenkor a jót támogatva. Ezen erénye által, melyet mások is kísértek, oly hajlandóságra bírta önmaga iránt országa lakóinak szívét ugyanúgy, mint a külföldiekét, hogy életét mindenki többre becsülte, mint a sajátját”.²⁶

A hős apja tehát a tökéletes uralkodó, akinek éppen tökéletessége miatt, és, mert egyébiránt maga is a magyar uralkodóházból származik, a francia király, Claudio, azt az ajánlatot teszi, hogy vegye el leányát, Briainát: „Így egyfelől ezen okból, másfelől, mert ő maga is a magyar királyi ház uralkodóitól származik, az volna a kívánsága, hogy Adriano az ő törvényes születésű leányával, Briainával házasságra lépjen, ha az néki is kedvére lenne”.²⁷ A francia király (vagyis a narrátor) a frigy létrejöttének üdvös voltát igazolandó, hozzáteszi még: „Azonfelül pedig ez a szövetség arra is szolgálna, hogy a gyűlölséget, mit a francia királyok a magyarok irányában tápláltak, ha még egyáltalán maradt valami belőle, minden ízében felszámolva megszüntesse...”²⁸ Vajon miféle gyűlölségről lehet itt szó – és az időben hová kellene helyeznünk az ellenségeskedést, a képzeletbeli történések idejébe, vagy a 16. század elejére? Nem lehetetlen, hogy a régi, még a magyarok megtérése körüli korszakra utal itt vissza a szerző, mely a *Roland-énekek*ben is nyomot hagyott, hiszen, ahogyan fentebb említettük, a francia lovagregények már általában pozitív magyar szereplőket illesztenek a történetekbe – illetve, ha negatívát találunk, annak akkor van pozitív párja is, mint ezt *Florence de Rome* magyar hercegi testvérpárja, Esmeré és Milon példáján láthatjuk.²⁹

A Clarimundo szüleit egymás mellé sodró házassági szerződés létre is jön a Colónia nevű francia városban, az ifjú pár pedig Segurában³⁰ él, mely a jelek szerint a magyar királyság székhelye és a tengerparton terül el. (Ezt az eddig beazonosíthatatlan Segurát a *Maximiliano* szerzője is átveszi, Segura grófjairól beszél, mint Magyarország fontos személyiségeiről – valószínűsíthető, hogy a *Clari-*

toril]. Madrid, 1961. [Edición nacional de las obras completas de Menendez Pelayo XIV.] 244.) „Pero tú como eres nuevo,/ Ni hablas ni sabes qué./ Mas sabes bien trabucar/ Lengua morisca en mosaica”: „De te, mivel új vagy,/ se nem beszélsz, se nem tudod, mi az,/ ellenben nagyon értesz ahhoz, hogyan keverd/ a mórok nyelvét a mózesivel”. Már a *viejo-nuevo*, régi-új (nem öreg-fiatal) ellentétből nyilvánvalóvá válik, hogy itt egy újkeresztény és régi keresztény közötti oppozícióról van szó.

26 A *Clarimundo* részleteinek fordítását a következő portugál kiadás alapján készítettem: *J. de Barros*: i. m. I. 61.

27 I. m. I. 62.

28 I. m. I. 62.

29 A mű elemzését ld. Szabics Imrénének a 10. jegyzetben említett cikkében.

30 Segura vagy Cidade Segura egyébiránt Biztos (Biztonságos) Várost jelent.

mundo nyomán.) A történelemhez annyi közül van a lovagregény eseményeinek, hogy a magyar királyt törökök támadják meg, minden más azt a képzetet kelti bennünk, hogy a szerzőnek sem a magyar, sem a török viszonyokról, főképp a földrajzról nem volt sok fogalma, és az a tény, hogy a történeteket Magyarországra helyezte, azt a célt is szolgálja, hogy egy közönsége számára teljességgel ismeretlen és egzotikusnak számító helyszínnel dolgozhasson, melyet kedvére alakíthat.³¹ Tekintve, hogy a mű nyolc hónap alatt született (és meglehetősen tekintélyes szövegmennyiség), egy még kevés ismerettel rendelkező kamaszfiú tollából, aki csak úgy kedvtelésből, szabadidejében írt, trónörökös barátja biztatására, földrajzi pontosságot igazán nem várhatunk tőle.

Már nem ugyanez a helyrajzi és történelmi ismereteket nélkülöző, egyszerűen a legendás történeteket soha nem látott messzeségekbe helyező mentalitás mutatkozik meg a *Miksa császár krónikájában*. Sok köze azonban a valósághoz ennek az elbeszélésnek sincs, sőt, a csodás elemek tobzódása egyenesen zavaró hatást kelt. Érdeemes megjegyezni, hogy a 15–16. századi szerelmi regények írói, ha már nem Ibériába helyezik a történetüket, elsősorban az egzotikus, lehetőleg keleti tájakat (Görögország, Bizánc, Macedónia) részesítik előnyben – említhetjük itt Alonso Nuñez Reinoso (*Clareo és Florisea*), Diego de San Pedro (*A szerelem börtöne*) nevét és az ismeretlen szerző tollából származó *Naceo és Amperidóniát*. Ez a törekvés a lovagregényre kevésbé jellemző, az ismeretlen tájak és szokások bevonása éppen a jól ismert valóságtól való elszakadást, a merész, fantasztikus kalandok hitelesebb elbeszélését hivatott lehetővé tenni. Jól megfigyelhető ez a Miksa császár krónikájának bevezető fejezeteiben, ahol a magyar királyi ház most fordítva (női ágon) és ellentétes körülmények között (nem a szülői hatalomtól támogatott, hanem az elől tökéletesen eltitkolt formában) szolgál alapként a mindenkinél kiválóbb hős, Miksa létrejöttéhez. A lovagregény bevezetése már „magyar” keretet ad az elbeszélésnek: itt arról esik szó, hogy Miksa történetét, amelyet az alábbiakban olvasni fogunk, tulajdonképpen annak nagybátyja, Andronicus jegyezte fel, aki maga is magyar herceg volt, és akit gyerekkorában egy bölcs német boszorkány, Velede³² rabolt el: „Erre pedig gyógyírt

31 Figyelemre méltó, hogy a 21. században hasonló abszurdítások portugál nyelvterületen ismét a mi „valóságunkkal” kapcsolatban merülnek fel: nemrég látott napvilágot magyar fordításban is *Chico Buarque*: Budapest c. regénye (Bp. 2005.), amelynek ugyanannyira nincs köze az általunk ismert fővároshoz, mint a portugál reneszánsz alkotók által ábrázolt magyar királyságnak a történelmi Magyarországhoz. Igaz, János vitéz se térképészek által rajzolt atlaszok szerint lovagolta be a fél világot.

32 Velede alakját a szerző valószínűleg Tacitustól vette – volt egy ilyen nevű, a bructer törzsből való jósnő, aki a batavus felkelők győzelmét jövendölte és Vespasianus alatt római fogságba került: „Germ. Seherin zur Zeit Vespasians. Der Name nach Holder von kelt. *veles*, *veleta* »Seherin« [...] V. ist eine der Sybillen des kelt.-germ. Kulturkreises. Aus einem Spottepigramm auf V., das in Form eines Orakels abgefasst, 1926 im latin. Ardea gefunden worden ist, glaubte man das Städtchen als zeitweisen Aufenthaltsort der Seherin bestimmen zu können.”: „Germán jósnő Vespasianus idejében [...] Velede a kelta-germán kultúrkör egyik szibillája. Egy Velede nevére fogalmazott gúnyepigramma alapján, mely oraculum formában íródott és melyet 1926-

akarván találni, mivel fájlalta, hogy ily nagy bölcsesség veszendőbe mehet az ő halálával, felnyitotta könyveit és úgy találta, hogy abban az időben senkiben nem gyümölcsözhetne oly nagyon az ő tudománya, mint éppen Andronicusban, Magyarország infánsában.”³³ A gyermekrablás motívuma a lovagregényben a lehető leggyakoribb, mondhatnánk kötelező momentum, egészen Artúr király Merlin általi elvétele óta, a *Clarimundó*ban is ugyanolyan pontosan bekövetkezik. Maga az elbeszéléstechnikai eszköz nagyon ősi, gondolhatunk a Mózes-történetre, vagy a Romulus–Remus ikrek sorsára – a lovagregényekben ez a hagyomány folytatódik, Michel Stanesco és Michel Zink is külön fejezetet szentel az eltávozó és visszatérő lovagokról szóló lovagregényeknek:

„A száműzetés és a visszatérés e regényei, ahogy régóta nevezik őket, valószínűleg indoeurópai gyökerűek. A középkori regényben az összekapcsolódó száműzetés-visszatérés cselekménysora elválaszthatatlan a hősnek egy idegen királylánnyal kötött házasságától. Ez a kettős szerkezet olyan gyakori, hogy a regényesség egyik alapjának tekinthetjük.”³⁴

Ezen lovagok sorába tartozik nemcsak az elrabolt Clarimundo és Miksa, hanem Miksa apja, Reduardo is, akinek Filénia magyar hercegnővel folytatott kalandja éppen ezt a tipikus szerkezetet követi, valamint Clarimundo fia, Dom Sancho, akinek titokzatos elragadtatásáról már fentebb említést tettünk.

Szintén figyelemre méltó az a fogás a *Maximilianó*ban, amely szerint az ismeretlen szerző fordításként tünteti fel művét³⁵ és autenticitását azzal próbálja igazolni, hogy a kalandok feljegyzője egy, a főhóst közelről ismerő (sőt, rokon), másrészt egy gyermekkorra óta bölcsességben nevelkedett férfiú, aki, hogy nemességéhez kétség se férjen, magyar származású és szomorú természetű.³⁶

ban a latin Ardeában találtak, az volt a vélekedés, hogy ez a kisváros lehetett időnként a jósnő tartózkodási helye.” *H. C.: Veleda*. In: *Der Kleine Pauly*. Lexikon der Antike. V. Schaf–Zyθος., Nachträge. Bearb. und hrsg. Konrat Ziegler–Walther Sontheimer–Hans Gärtner. München, 1979. 1156. A Tacitus-szöveghely: „Láthattuk az isteni Vespasianus uralkodása alatt, hogy Veledát hosszú ideig sokan istenségnek tartották; de régebben is Albrunát és több más nőt válasos tisztelettel vettek körül”. Ld. *Tacitus: Germania*. In: *Tacitus összes művei*. I. H. n., 1970. (Bibliotheca Classica) 44.

33 Crónica do Imperador Maximiliano i. m. 84.

34 *Michel Stanesco–Michel Zink: A középkori regény története az európai irodalomban*. Bp. 2000. 99.

35 Főként a korai lovagregények esetében (Trója-mondakör, Artúr-ciklus) volt jellemző fogás, hogy a szerzők fordításként tüntették fel művüket, a nyelv azonban, amelyre többnyire hivatkoztak, a latin volt, lévén ez az akkoriban az isteni tanítást mindenképpen közvetítő nyelv. Halász Katalin elmélete szerint a lovagregények fordításként való feltüntetése az írástudók gyanakvását elaltatandó és az autenticitást megcélzandó volt szinte kötelező: „A születő regénnyel szemben táplált gyanakvás másik forrása az anyanyelv [...] A szóbeliségben létező anyanyelvi kultúra még azért is [...] keltett aggodalmat a keresztény gondolkodókban, mert benne a szó kibogozhatatlanul keveredett olyan kifejezési formákkal, melyekhez az emberi test szolgált eszközzel, s így mindenekelőtt a Gonosz fennhatósága alá tartozó érzékekre hatottak”. *Halász Katalin: Egy műfaj születése*. Tézisek. Debrecen, 1998. 3.

36 A szomorúság és nemesség a 15–16. század ibériai irodalomban elválaszthatatlanul összetartozik, egyfajta spirituális ellitdatról beszélhetünk, amely később a romantikára is jellemző.

Miksa szülei titokban és nagy viszontagságokat kiállva lesznek egymáséi, éppen egy ibér szerelmi regényre emlékeztető szenvedély folytán, ami azonban e szerelmi regényekkel ellentétben nem marad szűzies³⁷ és tragédiája éppen abból fakad, hogy a főhős megfogon és Filénia, magyar hercegnő nem tudja tovább titkolni áldott állapotát. Reduardo, az osztrák herceg, akit egyébként a lány apja, Vencel király, igen nagyra becsül, de nem sejtí, mi a valódi neve (lovagregényhez illően a hős ezt valamilyen oknál fogva nem mondhatja el), kénytelen az elkényeztetett Filéniát egy éjjelen megszőktetni és valószínűleg a Budai-hegyekben kőszálni vele: „Látván pedig a veszedelmet, mely ezen késedelemtől csak növekedett, amilyen hamar csak tudtak, útra keltek, mindig messze járva a Dunának partjától (mely igen nevezetes folyó Buda vára mellett)”,³⁸ ahol természetesen eltévednek: „úgy gondolván most már, hogy ott biztos menedékre lelhetnek, egészen eltévedt bizony egy olyan messzi és különös útra térve, mely egy nagy erdőségbe vezetett, mit medvék, oroszlánok, vaddisznók és egyéb kegyetlen és különös állatok laktak ott nevelkedvén, lévén az a hely a magyar királyoknak vadászó területe, két mérföldnél Buda városától nem messzebb, mely mindenütt igen nevezetes erdőt pedig hívták Sziklás Rengetegnek.”³⁹

Nem hiszem, hogy sok értelme lenne a Sziklás Rengeteg beazonosítására törekednünk, ha azt olvassuk, hogy arrafelé még oroszlánok is tanyáztak, őshonosak lévén, de találkozunk végre két konkrét földrajzi fogalommal, mely valóban a magyar királyság székhelyéhez kötődik: a szerző nemcsak azt tudja, hogy a magyar király Budán lakik (vagy ott is lakhat), hanem azt is, hogy Buda mellett a Duna folyik.

Nézzük meg, milyen szövegösszefüggésben találjuk még meg a Buda és a Duna szavakat a lovagregény elején, ahol ezt olvashatjuk: „Akkoriban azonban azért cselekedtek így, mert szíves segítséget vártak személyétől, tekintettel nagy szorultságukra, mely abból származott, hogy Buda városát az angolok nagy hadsereggel vették körül királyuk, Artúr, és annak fia, Bromilau herceg vezetésével, kik azért jöttek, hogy bosszút vegyenek régi gyűlölségek miatt, mik uralkodóik és országaik között keletkeztek (miképpen krónikáikban elbeszélük)”.⁴⁰ Ahogy a Clarimundo esetében a francia királyok gyűlöletéről esik szó, minden magyarázat nélkül, itt az angolokkal kapcsolatban merül fel ugyanaz. Nem valószínű, hogy bármiféle történetírói igénnyel rendelkeztek volna a szerzők, mindenesetre mind a francia, mind az angol (ellenségként vagy szövetségesként, hiszen a magyarok ellenfelei mind a két regényben előbbi státusból az utóbbiba váltanak, ráadásul a király lányának jóvoltából) elég nagy súlyú, nagy hatalmat képviselő, a

37 Az ibér szerelmes (szentimentális) regényre általánosan jellemző a szexuális tabu, a szerelmesek tragédiájának soha nem szerelmük beteljesülése az oka, sőt: felszínesen szinte megmagyarázhatatlan tragédiákról van szó, melyek minden esetben sokkal inkább a hősök lelki alkatából fakadnak, és nem a külső körülmények idézik elő azokat.

38 Crónica do Imperador Maximiliano i. m. 103.

39 I. m. 103–104.

40 I. m. 91–92.

portugál olvasóközönség által ismert nép ahhoz, hogy a magyar királyi háznak és ezen keresztül a tőle származó portugálnak megfelelő presztízst biztosítson.

A szövegből az is kiderül, hogy a Budai-hegyekben (talán nem teljesen anakronisztikus elnevezés) a királynak van egy úgymond „mellékvára” is: a civilizáció közvetlen közelében, ahogyan ezt már a korábbi lovagregényekben is megszoktuk, ott húzódik az erdő, a rengeteg (itt: Sziklás Rengeteg), a mágikus, csodálatos események színhelye, ahol minden megtörténhet. Ez a fajta jelképes erdő természetesen helyet kap a Budai-hegyekben is.

A következő szövegrészlet már a szüleitől elszakadt és mágikus erők által oltalmazott Miksa (Maximiliano) megtalálása után említi Budát – ebből kiderül, hogy a városnak püspöke is van, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen Buda soha nem rendelkezett püspökkel: „Lévén pedig, hogy a bánat mindenkiben igen általános, a király azt akarta, hogy nagy ünnepélyességgel kereszteljék meg a gyermeket, ki Buda püspökétől a Miksa nevet kapta a keresztelésben, melyet neki a forrás megjelölt, mert a király azt minden másnál, mit addig hallott, helyesebbnek tartotta és hitte, hogy nem kis misztérium rendelte azt el.”⁴¹ A hős a magyar királyság itt ábrázolt leghatalmasabb püspöke általi megkeresztelése újabb presztízsszel ruházza fel az egyébként törvénytelen származású és ugyan mágikus erők által oltalmazott, de az udvar szemében mégiscsak lelelcgyereket: hiába születésének minden tragikus körülménye (az anyját és az apját egy mágus elragadja), azonnal királyi nagyapja oltalmába kerül.

Minthogy a látszólagos törvénytelen származás, illetve a származás tisztázatlansága általános a lovagregények hőseinél, hiszen éppen ez a körülmény kényszeríti őket bizonyításra, saját környezetükből való kiemelkedésre, az intrikusok támadásainak kivédésére, kiválóságuk folytán az uralkodók ismeretlenül is bizalmukba fogadják őket, amit a kegyencek mindig rossz néven vesznek. Egyik jól ismert változata ennek a sémának a Trisztán-történet, Trisztán elszakadása a szülői háztól, Márk király udvarában elért gyors sikere, az ellene folyó rágalomhadjárat. A *Trisztán* tragikus befejezése azonban ellentétben áll a kései lovagregények kötelező *happy ending*-jeivel, hiszen az utóbbiaknak közvetett módon egy-egy dinasztia felmagasztalása a céljuk, míg egy Chrétien de Troyes vagy egy Gottfried von Straßburg valójában a lovagság és a szerelem spirituális jelentőségéről ír hőskölteményeket.

Az ibériai illetőségű magyar vonatkozások tekintetében mindenképpen említést kell tennünk Gil Vicente igen különös színpadi művéről, a *Lusitânia tragikomédiájáról*: Portugal, az azonos nevű nemzetet jelképező herceg Görögországból érkezve, de Magyarországon áthaladva jut Lusitániához, a luzitán földet megszemélyesítő szűzhöz:

„Szibillának azon barlangjában, igen bölcs és végtelenül okos uram, a szerző megtudta, hogy élt háromezer évvel ezelőtt egy szépséges nimfa, akit Lisibeának hívtak és Berberia királynőjének meg egy tengeri hercegnek lányaként született.

41 I. m. 123.

Ennek a Lisibeának sorsa lakóhelyül azokat a félelmetes barlangokat jelölte ki, melyek a Sintra hegység napfényes oldalának lábainál találhatóak, amely helyet akkoriban Solercia hegységnek hívták. Minekutána pedig a Nap néha elhaladt a fényességes Lisibea előtt és ruha nélkül, egészen mezítelen látta minden arányában tökéletes testét, mivel a nimfa a női bájak tekintetében makulátlanul szép volt, egy olyan fényességes lánya született tőle, hogy mindjárt a Lusitânia⁴² nevet adták neki, aki ezen Tartománynak istennője és úrnője lett. Ugyanebben az időben élt görög földön egy híres és végtelenül szerelmes természetű lovag, igen nagy vadász, akit Portugálnak hívták: ő Magyarországon jártában-keltében halott a Solercia hegység változatos és híres vadászatairól és azokra vágyva útra is kelt. Mikor ez a Portugál, aki mindenestül szerelmes természetű volt, megpillantotta Lusitániának, a Nap leányának természetfeletti szépségét, rögvest halálosan beleszeretett. Lisibea, Lusitânia anyja, pedig ki balga módon féltékeny volt, ezen Portugál miatti féltékenysége következtében vesztette életét.”⁴³

João Carlos Garcia egy cikkében így értelmezi ezt a részletet: „Portugal Görögországból, a mítikus hősök földjéről származik (akárcsak Luso⁴⁴) és, hasonlóan ahhoz, ami Henrik herceggel, Afonso Henriques, az első portugál király apjával történik, beleszeret az ország fejedelmi úrnőjébe. A tér, amelybe megérkezik, Lusitânia tartománya, a tér, ahonnan indul, Magyarország, ugyanaz az ország, melyhez állítólag Henrik hercegnek is köze volt.”⁴⁵

Nyilvánvaló, hogy nem történelmi hűséggel leírt származási elméletről van itt szó, hanem a portugál nemzet eszmei geneziséről, egyrészt a görög (–római) kultúrához való kötődés hangsúlyozásáról (a római nemzet örökségének átvételét hangsúlyozza a *Lusiadák* egész felépítése, mely az *Aeneis* szerkezetét követi, valamint Venus istennő a rómaiakkal kapcsolatos rokonszenvének a portugálokkal szembeni folytatátlagossága), másrészt a magyar legendához való ragaszkodásról.

A *Lusitânia tragikomédiája* esetében azonban, úgy hiszem, érdemes rámutatni arra, hogy nehéz megítélni, mennyire lehet komolyan venni a „színdarab a színdarabban”-jelenség mondanivalóját. A Lusitânia-történet ugyanis igen különös keretbe van ágyazva – a 16. századi zsidóellenes hangulat idején ez a keret mindenképpen meglepő, főleg, ha ránézünk a darab elején megadott évszámra és az ajánlásra:

42 A Lusitânia népies etimológiája a (latin *lux*) portugál *luz* = fény szóból.

43 *Gil Vicente*: Lusitânia tragikomédiája, a „színdarab a színdarabban” prózai bevezetője, saját fordítás (megjelenés előtt).

44 Utalás a *Lusiadákra*, melyben Luso Bacchus isten fia és barátja, és keletről az Ibériai-félszigetre érve Lusitânia ura lesz – Camões szerint tőle származik a Lusitânia kifejezés.

45 „*Portugal* vem da Grécia, berço de míticos heróis (como Luso) e, à semelhança do acontecido com o Conde D. Henrique, pai de Afonso Henriques, 1º rei de Portugal, o estrangeiro apaixonou-se pela princesa e senhora da terra. O espaço onde chega é a *Província da Lusitânia*, o espaço donde vem é a Hungria, país ao qual também o Conde D. Henrique estava supostamente ligado”. *João Carlos Garcia*: As fronteiras da Lusitânia nos finais do século XVI. In: *Miscelanea Rosae*. Tanulmányok Rózsa Zoltán 65. születésnapjára. Szerk. Rákóczi István. Bp. 1995. 139.

„Az itt következő komédia az igen felséges és hatalmas János király, portugál földön e néven a harmadik színe előtt mutattatott be, fiának, az igen óhajtott Dom Manuel hercegnek születése alkalmából, az Úrnak 1532-ik esztendejében.”⁴⁶

Gil Vicente színműve olyan kiforgatott jelentésekkel, mondanivalóval van tele, melyeket csak az egész művet, sőt, a korszakot figyelembe véve lehet értelmezni – így van ez a Magyarországra vonatkozó részlettel is, mely elsősorban számunkra lehet érdekes. Az a tény, hogy a színműíró folytatja a portugál genézissel kapcsolatos magyareredet-hagyományt, lehet egyszerű beidegződés is, de működhet a nemzeti mítosz finom kicsúfolásaként is, hiszen a darab egyik részében a szintén fontos antik hagyományhoz való kötődést Merkúr isten házasságtól ódzkodó alakjában és az istennőknek szolgáló ördögi papok figuráiban egyértelműen gúny tárgyává teszi. A magyar eredetről azonban nem beszél, csak a szöveggörnyezetből következtethetünk arra, hogy nem kell feltétlenül komolyan venni.

Végül érdemes megemlíteni a *Tirant lo Blanc* című katalán lovagregényt is, melynek spanyol fordítása 1511-ben jelent meg. Ez az újfajta, polgári ízlésű, érzéki kalandokban forgolódo hőst a középpontba állító mű a többi, korabeli lovagregénytől igen sok ponton különbözik, a magyar ihletettség azonban rá is jellemző, noha a szerző egyetlen szereplőt sem tesz meg magyarnak. A főhősben, Fehér Tirantban azonban valószínűleg Hunyadi János személyiségét örököltette meg.⁴⁷ Ez a tény, ami arra utal, hogy Hunyadi Európa-szerte hősként tisztelt figura lehetett, akár a legendás magyar eredet portugáliai karrierjének 16. századi népszerűségére is magyarázatot adhat.

CSILLA LADÁNYI-TURÓCZY

THE PORTUGUESE CHRONICLES OF FICTIONAL HUNGARIANS

The article addresses the legend that appeared in Portuguese history-writing and literature at the end of the middle ages and at the time of the Renaissance, according to which the first Portuguese ruler, Dom Afonso Henriques, was of Hungarian descent. Although the idea was without historical foundation, nevertheless the legend – which was never even properly elaborated – proved rather durable: there were as many

46 G. Vicente: Lusitânia tragikomédiája, bevezető sorok. III. János király (1521–1557) annak a frigynek a gyümölcse volt, mely Dom Manuel (I. Emánuel) portugál uralkodó (1495–1521) és a katolikus spanyol királyi pár, Aragóniai Ferdinánd (II. Aragóniai és V. Kasztíliai Ferdinánd: 1474–1516) és Kasztíliai Izabella (1474–1504) Izabella nevű lánya között csak úgy jöhetett létre, hogy a portugál király kötelezte magát a spanyol példa követésére és a zsidóságnak saját területéről való kiűzésére.

47 „A Tirant lo Blanc[nak] (Historia del famoso caballero Tirante el Blanco) [...] magyar vonatkozásai is vannak, egyes vélemények szerint a főhőst a katalán szerző Hunyadi Jánosról mintázta.” *Magyar Ágnes: Kicsoda Don Quijote? – Néhány észrevétel Balázs Imre József Gondolatok a Don Quijote Bevezetőjéről* című tanulmányához. Ld. <http://erdelyi.irok.terasz.hu/index.php?id=635>

different stories about the Hungarian “myth” as there were authors. The most famous of these authors is Luís de Camões, who in his great epic poem, *Os Lusíadas*, thrice mentions the legend, the origin of which can be traced to Fernão Lopes writing in the early fifteenth century and to Duarte Galvão writing a century later. The study focuses on two sixteenth-century tales of chivalry: João de Barros’ *Chronicle of Emperor Clarimundo* (1520) and a work by an unknown author (attributed to Jorge de Montemayor) called the *Chronicle of Emperor Maximilian*. The conclusion drawn is that Hungary’s “comfortable” geographical distance from Portugal, the prestige enjoyed by saints of the House of Árpád and by Pannonian Christianity, and the fashion – following the French model – for creating Hungarian heroes, together explain the popularity of all things Hungarian in Iberian legendary. A brief analysis is made of an extract from a comedy (*Comedy of Lusitânia* by Gil Vicente) that may be interpreted as a spiel on the Hungarian myth. Finally, the point is made that the inventors of the fictional Hungarian heroes may have been inspired by a real Hungarian military leader, János Hunyadi: An increasingly common view among historians is that the Catalan tale of chivalry *Tirant lo Blanc* was modelled on Hunyadi, the father of King Matthias.